

بررسی تأثیر نقش راهبردی اقتصاد تعاونی در تحقق امنیت اقتصادی با تکیه بر نظریات مقام معظم رهبری

محمد رضا گرگانی فیروزجانی*

مجید وزیری**

علی بهرامی نژاد***

نوع مقاله: علمی- پژوهشی

چکیده

امنیت اقتصادی یکی از مؤلفه‌های بنیادین در حفظ ثبات و اقتدار ملی است. با توجه به تأکید مقام معظم رهبری بر اقتصاد مردمی، عدالت‌محور و مقاومتی، اقتصاد تعاونی به‌عنوان یکی از ظرفیت‌های راهبردی برای تحقق امنیت اقتصادی مطرح می‌شود. هدف این پژوهش، بررسی نقش اقتصاد تعاونی در تحقق امنیت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران، بر مبنای تحلیل دیدگاه‌های مقام معظم رهبری است. این تحقیق از نوع کیفی بوده و با روش تحلیل مضمون بر بیانات مقام معظم رهبری در حوزه اقتصاد و امنیت اقتصادی تمرکز دارد. همچنین از منابع کتابخانه‌ای و اسناد سیاستی مانند سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی استفاده شده است. پرسش مهمی که در این زمینه پیش می‌آید آن است که چگونه نقش راهبردی اقتصاد تعاونی، براساس دیدگاه‌های مقام معظم رهبری، می‌تواند در تحقق امنیت اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران مؤثر واقع شود؟ فرضیه این پژوهش آن است که اقتصاد تعاونی در اندیشه رهبری جایگاهی راهبردی دارد و به‌عنوان مدلی عدالت‌محور، می‌تواند از طریق افزایش مشارکت مردمی، تقویت سرمایه اجتماعی، کاهش وابستگی خارجی و گسترش عدالت اقتصادی، به‌صورت مؤثری در تقویت بنیان‌های امنیت اقتصادی کشور ایفای نقش کند. براساس تحلیل صورت گرفته، می‌توان نتیجه گرفت که بهره‌گیری از ظرفیت‌های اقتصاد تعاونی، در چارچوب اندیشه‌های رهبری و به‌وسیله پیوند با سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، راهکاری عملی و بومی برای تقویت امنیت اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران به‌شمار می‌آید. در پایان، راهکارهایی جهت فعال‌سازی این ظرفیت و ارتقای نقش تعاونی‌ها در سیاست‌گذاری اقتصادی کشور ارائه شده است.

واژگان کلیدی

اقتصاد تعاونی، امنیت اقتصادی، مقام معظم رهبری، اقتصاد مقاومتی، عدالت اقتصادی، مشارکت مردمی.

* دانشجوی دکتری گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، تهران، ایران.
e.aghahammadaghaee@iau-tnb.ac.ir

** دانشیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
dr.majid.vaziri@gmail.com

*** استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، تهران، ایران.
ali.b.nejad@gmail.com

مقدمه

در هر جامعه‌ای افراد نیازمند و محروم وجود دارند، کسانی که یا توان کوشش اقتصادی و اشتغال ندارند یا میزان درآمد آنان به مقداری نیست که بتواند بخش قابل ملاحظه‌ای از مخارج و هزینه‌هایشان را تأمین نماید، در صورتی که در آموزه‌های دینی اسلام، همه افراد بندگان خدا هستند و تمام ثروت‌ها نیز متعلق به اوست، نیازمندی‌های این گونه افراد در حد ممکن و مورد قبول باید تأمین شوند. وجود چنین پدیده‌هایی در جامعه اسلامی نیاز به یک همکاری و همراهی را در بطن جامعه اسلامی به اذهان متبادر می‌کند و آن ضرورت تعاون و دست‌گیری در جامعه اسلامی توسط افراد آن جامعه است. اسلام مسلمانان را برادر یکدیگر قرار داده و بر این اساس، تضاد منافع را به اشتراک منافع و همدلی و همدردی تبدیل نموده و در نظام اسلامی افراد را همانند برادر هم و از یک پیکر معرفی می‌نماید و مرتفع کردن نیاز افراد جامعه را بر مسلمین جامعه مفروض قرار داده است که از جمله مهمترین نیازهای امروز مسلمین مرتفع کردن مسائل اقتصادی و ایمن کردن محیط و فعالیت‌های اقتصادی جامعه توسط افراد خود آن جامعه است.

اقتصاد جامعه تأثیر مستقیم در همه ابعاد جامعه انسانی دارد. اگر چرخه اقتصاد جامعه به صورت صحیح و سریع در جریان باشد، زندگی مردم آن جامعه به رونق اقتصادی و بالتبع به رونق فرهنگی نیز نائل می‌شود. برای تحقق این مهم باید به بررسی راهبردهایی پرداخت که اقتصاد را از خطرها و آسیب‌های موجود و چه بسا آسیب‌های احتمالی مصون و ایمن قرار دهد و در مفهومی دقیق و علمی باید اقتصاد جامعه را به محیطی امن و ایمن از مفاسد و آسیب‌ها سوق داد. مقوله امنیت اقتصادی که در مورد آن آثار متعددی از محققان و مؤلفان به منصفی ظهور رسیده است باید بیش از پیش در شرایط ویژه امروز حکومت جمهوری اسلامی مورد بسط قرار گیرد و مؤلفه‌های آن به سمع و نظر صاحب‌نظران برسد. بررسی‌ها نشان می‌دهد امروزه یکی از مدل‌هایی که می‌تواند کشور را در شرایط تحریم به سمت تحقق عدالت اجتماعی و توسعه همه‌جانبه سوق داده و به‌عنوان راهبردی اجرایی در تحقق امنیت اقتصادی قرار دهد، مدل تعاون است و یکی از الگوهای بسیار مهم در دیدگاه مقام معظم رهبری برای رشد و امنیت اقتصاد نیز بحث تعاونی‌ها می‌باشد؛ همان‌طور که فرموده‌اند: «یکی از وظایف مهم مسئولین این است که بنشینند زمینه‌های حضور مردم و مشارکت مردم در تولید را، در کار تولیدی را تبیین کنند و زمینه‌ها را آماده کنند. حالا یکی‌اش تعاون است، ایجاد شرکتهای تعاونی تولید»^۱.

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار با کارگران با اشاره به وظایف مسئولان برای تحقق شعار سال ۱۴۰۳- تاریخ

از جمله مواردی که در این وادی باید مورد توجه و اهتمام ویژه قرار گیرد، موضوع تعاون و همکاری و همیاری افراد جامعه با همدیگر جهت برقراری محیط سالم برای فعالیت‌های اقتصادی و کسب و کار است؛ چراکه با تحقق امنیت اقتصادی و بهبود روابط اقتصادی افراد جامعه با یکدیگر بسیاری از آسیب‌های جامعه کاسته می‌شود و این مردم هستند که با خیرخواهی و همکاری خود جامعه اسلامی را به محیطی امن تبدیل می‌کنند. نکته‌ی بسیار مهم در این موضوع آن است که راهبرد حکومت‌ها برای تحقق امنیت اقتصادی با توجه به رویکرد بسط اقتصاد مبتنی بر تعاون به چه صورت خواهد بود و نظرات رهبری حکومت اسلامی می‌تواند الگویی بسیار مهم و مناسب برای سران حکومت جهت بسط تعاون در جامعه اسلامی باشد و مدیران حکومت چگونه می‌توانند مدل اقتصادی مبتنی بر تعاون را برای مردم جامعه ترویج نمایند.

همچنین لازم به ذکر است که در دنیای کنونی، مفهوم امنیت دیگر صرفاً به ابعاد نظامی محدود نمی‌شود، بلکه مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حتی زیست‌محیطی، نقشی کلیدی در حفظ ثبات و اقتدار کشورها ایفا می‌کنند. در این میان، امنیت اقتصادی به‌عنوان بنیان اصلی استقلال و پایداری یک کشور، از اهمیتی ویژه برخوردار است؛ چراکه وابستگی‌های اقتصادی، فقر، بیکاری و نابرابری، تهدیدات نرم و جدی علیه امنیت ملی محسوب می‌شوند. در پاسخ به این چالش‌ها، رهیافت‌های متعددی برای تحقق امنیت اقتصادی پیشنهاد شده‌اند که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، تکیه بر مدل‌های بومی و مردم‌پایه اقتصادی است. در جمهوری اسلامی ایران، مقام معظم رهبری در بیانات و سیاست‌گذاری‌های کلان، به‌ویژه در قالب سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، به نقش حیاتی مردم در اقتصاد، عدالت اقتصادی، کاهش وابستگی، و تقویت تاب‌آوری اقتصادی تأکید ویژه‌ای داشته‌اند. در این چارچوب، اقتصاد تعاونی به‌عنوان الگویی مبتنی بر مشارکت، عدالت، مسئولیت‌پذیری و خودیاری، جایگاهی راهبردی در اندیشه ایشان دارد.

با وجود ظرفیت بالای تعاونی‌ها در توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور، به نظر می‌رسد در سیاست‌گذاری‌های اجرایی، از این ظرفیت آن‌گونه که شایسته است، بهره‌برداری نشده است. این در حالی است که اقتصاد تعاونی می‌تواند با افزایش مشارکت مردم، توزیع عادلانه ثروت، ایجاد فرصت‌های اشتغال پایدار و تقویت سرمایه اجتماعی، نقشی محوری در تحکیم امنیت اقتصادی ایفا کند.

بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش راهبردی اقتصاد تعاونی در تحقق امنیت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران، با تمرکز بر نظریات و بیانات مقام معظم رهبری، انجام می‌گیرد. در این تحقیق تلاش شده است تا با استفاده از روش تحلیل کیفی، مؤلفه‌های کلیدی مطرح‌شده از سوی رهبر معظم انقلاب شناسایی شده و نسبت آن با کارکردهای تعاونی‌ها در امنیت اقتصادی

تیین گردد. مسئله محوری این است: چگونه می‌توان از ظرفیت‌های مغفول‌مانده اقتصاد تعاونی، بر پایه اندیشه‌های رهبری، برای ساخت و تقویت زیرساخت‌های امنیت اقتصادی کشور بهره گرفت؟ در همین راستا برای نیل به هدف فوق، پژوهش حاضر پس از بررسی چستی تعاون (۱)، این موضوع مهم را از منظر رویکرد فقهی بررسی می‌نماید (۲)، در گام سوم تأثیر تعاون در امنیت اقتصادی مورد تحلیل قرار داده خواهد شد (۳) تا زمینه مناسبی برای بیان اصول اجرایی نظام اقتصاد تعاونی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب فراهم گردد (۴) و در گام پسین به این موضوع مهم پرداخته می‌شود که رویکرد نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران به تعاون تا چه حد با مبانی فکری رهبر معظم انقلاب سازگار است (۵).

۱. چستی تعاون

ابتدا باید تعریفی برای تعاون ارائه داد که تعاون به چه معنایی است؟ برای این مفهوم تعابیر و تعاریف متعددی ذکر شده، اما آنچه در این مقاله به بیان آن پرداخته‌ایم عبارت است از: تعاون در لغت، از ریشه‌ی «عون» در باب تفاعل به معنای یکدیگر را یاری و کمک کردن است. یاری کردن یکدیگر مفهوم قریبی است که غالب افراد از شنیدن کلمه تعاون به ذهن خود راه می‌دهند و اما در تعریف اصطلاحی تعاون، «یاوری و همراهی متقابل» شاید بهترین تعبیر و تعریف از آن باشد (ابوسعید، ۱۳۵۸: ۲۵).

ریشه تعاون از «عون» به معنی یاری نمودن است و با توجه به اینکه در باب تفاعل از ابواب عربی مستعمل شده است معنای به همدیگر کمک کردن و همیاری نمودن را به ذهن متبادر می‌کند. در زبان فارسی برای این کلمه کلماتی هم مترادف شده است که برخی از آن‌ها مانند معاونت، دستگیری، مددکاری، یاری، اعانت، کمک، پایمردی، دستمردی، پشتی، یارمندی، پشتیبانی، نصرت، مساعدت، عون، معاضدت، مظاهرت، معونت، مدد، امداد، نصر، همکاری، مشارکت، انباری، حصه‌داری و... می‌باشد (افشار، ۱۳۷۴: ۳۳).

بنابراین می‌توان مفهوم تعاون را به‌عنوان مصدری که دال بر همکاری و همیاری است، حمل بر فعلی مشترک میان افراد جامعه نماید و مفاد اصطلاحی آن را به‌معنای پشتیبانی فعالیت‌های اقتصادی جامعه هم ناظر به بخش دولتی و هم ناظر به بخش خصوصی تعمیم نمود. از این‌رو بر پایه نظر برخی از نویسندگان، تعاون یک ساخت اجتماعی است مرکب از عوامل مؤلفه متعدد که ادراک آن بسیار دشوار است (لاسلو، ۱۳۴۸: ۱۲۱).

تعاون روحیه‌ی ناب و والایی است که جامعه را در بسیاری از موارد فردی و اجتماعی و در سطوح بالاتر که شامل عرصه‌ی بین‌المللی می‌شود به مرزهای خودکفایی و همیاری و همدلی

می‌تواند برساند، و به این منظور در اصل (۴۴) قانون اساسی، بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران، مطرح شده و تفصیل آن در ۱۳ شهریور ۱۳۷۰ به تصویب مجلس شورای اسلامی وقت رسید. در این راستا، وزارت تعاون به منظور اعمال کنترل دولت و حمایت و پشتیبانی از بخش تعاونی در تاریخ ۱۰ دی ۱۳۷۰ تشکیل گردید. اهمیت تعاون در نظام جمهوری اسلامی به حدی بوده که سال‌ها وزارت تعاون از جمله وزارتخانه‌های دولتی ما بوده و همواره مقوله تعاون به‌عنوان مأموریتی از وظایف دولت‌مردان مورد اهمیت و توجه قرار داشته، تا جایی که در تقویم ما سیزدهم شهریورماه با نام تعاون و روز تعاون نامیده شده است.

تعریف مقام معظم رهبری از جایگاه تعاون بسیار حائز اهمیت است: «بدون شک تعاونی‌ها یکی از الگوهای مطلوب رشد تولید با مشارکت مردم هستند. با ایجاد هماهنگی در فرایندهای تولید و توزیع، تعاونی‌ها می‌توانند به بهره‌وری بیشتری در استفاده از منابع و کاهش هزینه‌ها کمک کنند. تعاونی‌ها پدیده‌ی بسیار مطلوبی برای اقتصاد ایران هستند؛ سرمایه‌های خرد را جمع می‌کنند، تک‌تک افراد را توانمند می‌کنند، اشتغال فراوان ایجاد می‌کنند؛ بعد اگر بشود این تعاونی‌ها را شبکه‌سازی کرد، در یک شبکه‌ای جمع کرد، یک مجموعه‌های عظیمی به وجود می‌آید»^۱.

بر همین اساس تعاون یکی از راهبردهای بسیار مهم حکومت در جهت نیل به امنیتی با ثبات در موضوع مهم اقتصادی جامعه می‌تواند باشد و منظور از تعاونی‌ها، به عبارتی واحدهای کوچک‌شده‌ی اقتصادی با راهبردی ویژه است که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم، در موضوعاتی مانند تولید ملی، کارآفرینی و جذب نیروی کار، با غالب افراد جامعه همکاری و همیاری می‌کنند و از حیث مالکیت به‌نوعی غالباً مالکیت مستقلی دارند. در حقیقت تعاونی‌ها، سازمان‌هایی مردمی هستند که از سوی خود اعضا و با اختیار کامل آن‌ها تشکیل و منطبق با اصول بین‌المللی تعاون اداره می‌شوند. با توجه به آنکه تعاونی‌ها در فرآیند رشد و تعالی اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی جامعه تأثیر راهبردی به‌سزایی دارند، در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌صورت گسترده به آن پرداخته شده است.

در دین مبین اسلام نیز همواره به فرهنگ تعاون و کار همگانی توجه و عنایت ویژه وجود داشته که این مسئله نه تنها در موارد نظامی و جنگی بلکه بیش از آن در مسائل اجتماعی و اقتصادی ظهور فراوانی در سیره و عملکرد حضرات معصومین علیهم‌السلام داشته است. اهتمام به تعاون به‌عنوان یک راهبردی در حکومت اسلامی باید از مسیر بزرگان اسلام و شرع مقدس ابتدا بررسی شود. بنابراین موضوع تعاون که ریشه در باورهای دینی دارد و مورد توجه اسلام نیز قرار گرفته، بیشترین اقدامات حضرات را در جهت تأمین نیازمندی‌های افراد جامعه در قالب تعاون

۱. بیانات رهبری در دیدار جمعی از تولیدکنندگان، کارآفرینان و فعالان اقتصادی - ۱۳۹۸/۰۸/۲۸

به معنای دیگریاری صورت گرفته که در بسیاری از موارد، به فداکاری و ایثار نیز منتهی شده است. تعاون در سیره ائمه اطهار علیهم السلام مصادیق فراوانی دارد که در این قسمت به ذکر احدی از حضرات معصومین اشاره می‌کنیم:

پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله: «لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى»: «مردم همیشه در خیر خواهند بود تا وقتی که امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و در نیکی و پرهیزکاری یکدیگر را یاری می‌رسانند» (شیخ طوسی، ۱۳۶۵: ۱۸۱).

امام علی علیه السلام: «طَلَبُ التَّعَاوُنِ عَلَى إِقَامَةِ الْحَقِّ دِيَانَةٌ وَ أَمَانَةٌ»: «درخواست همکاری برای برپا کردن حق، نشانه دیانت و امانت است» (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ۵۵۶۳).

امام علی علیه السلام: «مِنْ وَاجِبِ حُقُوقِ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ النَّصِيحَةُ بِمَبْلَغِ جُهْدِهِمْ وَ التَّعَاوُنُ عَلَى إِقَامَةِ الْحَقِّ بَيْنَهُمْ»: «از حقوق واجب خدا بر بندگان، خیرخواهی به اندازه توان و یاری کردن یکدیگر برای برپایی حق در میان خود است» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹: خطبه ۲۱۶).

مکتب اسلام مسئله مهم تعاون را به مقوله‌ای که یکی از ضرورت‌های فکری و عملی جامعه اسلامی است مورد توجه قرار داده و بر نکاتی مانند خیرخواهی، تقوا و شتاب در همکاری، همیاری و دیگریاری مؤمنان تأکید فراوان داشته است. اسلام مردم جامعه را از هرگونه تعاون در بدی‌ها و دشمنی‌ها، که به نابرابری و بی‌عدالتی اجتماعی دامن می‌زند، برحذر داشته است (پبله‌ور، ۱۳۵۰: ۴۶). از دیدگاه اسلام، اموال و ثروت‌ها در اصل، به جامعه تعلق دارند؛ زیرا خداوند خلافت خود در زمین و وکالت در اموال را به انسان‌ها واگذار نموده است. اموال در اصل، از آن خداوند است که آن‌ها را در اختیار انسان‌ها قرار داده است: «وَأَتَوْهُمْ مِّنْ مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ» (نور: ۳۳). بدین‌سان، اغنیا و کلا و امنای خدا بر اموال هستند و مال نزد آنان ودیعه و امانت است که به مقتضای وکالت و امانت‌داری باید عمل نمایند (کرمی و پورمند، ۱۳۹۱: ۱۸۲-۱۸۳).

یکی از زیباترین خصلت‌های معاشرتی «مواسات» است؛ یعنی غم‌خواری و هم‌دردی و یاری کردن دیگران. «مواسات» از ریشه «اسوه» است؛ یعنی «دیگری را در مال و جان همچون خود دیدن و دانستن، دیگری را بر خود مقدم قرار دادن، به دوستان و برادران دینی یاری و کمک مالی و جانی رساندن. مواسی کسی است که با دیگران هم‌دردی و همراهی دارد و خود را در رنج و غم دیگران شریک می‌داند و با مال و جان، از آن‌ها دفاع می‌کند و میان خود و دیگران فرقی نمی‌گذارد. در روایات اسلامی، مواسات بسیار ستوده شده است. رسول گرامی صلی الله علیه وآله در این زمینه می‌فرماید: «کسی که دو لباس دارد یکی را خود بپوشد و دیگری را به برادر دینی خویش بپوشاند». آن حضرت در جای دیگر، مواسات با برادر دینی را یکی از سه عمل برتر

شمرده است: «مواساتُ الاخ فی الله عز و جل» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۰: ۵۳۴).

۲. تعاونی بر پایه رویکرد فقهی

با توجه به اینکه نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران بر پایه رویکرد فقهی بنا نهاده شده، بسیار حائز اهمیت است که جایگاه تعاونی در فقه اسلامی بررسی گردد. از این رو دو موضوع مهم، یعنی رویکرد فقه امامیه به تعاون و نظریه اقتصاد اسلامی مورد بررسی واقع خواهند شد.

۲-۱. رویکرد فقه امامیه به تعاون

در این راستا دو موضوع مهم مستحدثه بودن موضوع تعاونی و شرکت تجاری مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۲-۱-۱. مستحدثه بودن موضوع تعاونی

یکی از جنبه‌های مهم مباحث فقهی درباره تعاونی، تبیین مستحدثه بودن یا نبودن تعاونی است. برخی از محققان اقتصاد اسلامی تصریح دارند که نمی‌توان پیدایی تعاونی را از ویژگی‌های دنیای جدید و به‌طور عمده غرب دانست؛ بلکه با کمی دقت در می‌یابیم که دستورهای مربوط به مشارکت اقتصادی و تعاونی را ۱۴۰۰ سال پیش اسلام صادر کرده است. البته به نظر می‌رسد این بیان و نظریه با این کیفیت قابل پذیرش نباشد؛ زیرا:

صدور دستور مشارکت و تعاون اگر به معنای تبیین اصل کلی آن و ارشاد مردم به انجام آن باشد، سخن درستی است و ما نیز گفتیم که پیامبر بسیار کوشیدند تا این بینش را بین مردم جا اندازند و به مقدار فراوانی نیز موفق شدند. اما اگر مقصود تحقق عملی مشارکت و تعاون به معنای مصطلح باشد، از نظر ما در خصوص تعاون قابل اثبات نیست؛ زیرا چنان که در بحث حقوقی و ماهیت حقوقی مشارکت و تعاون به معنای امروزی ذکر کردیم، تفاوت محسوسی بین شرکت تجاری و تعاون از بعضی جهات وجود دارد که با توجه به این ویژگی‌های تعاون، ادعای تحقق آن در زمان پیامبر یا امیرالمؤمنین قابل اثبات نیست. زیرا نوع همکاری‌هایی که بین مسلمانان یا حتی مسلمانان با کافران ذمی صورت می‌گرفت، در زمینه‌های گوناگون به‌طور معمول تولیدی و به روش‌های متنوع مشارکت (اعم از شرکت، مزارعه، مساقات، مضاربه و...) بود که هیچ‌یک مصداق تعاون به معنای مصطلح امروزی نبوده است؛ چنان که همکاری‌های نقل شده در زندگی ایرانیان باستان و پیش از اسلام نیز از مصادیق تعاون به معنای لغوی و اخلاقی است؛ بنابراین، به نظر می‌رسد که تعاون اگر چه از نظر ماهیت حقوقی نوعی مشارکت و به‌ویژه شرکت در سرمایه است، از نظر نوع ساختار و نوع اجرا با هم متفاوت هستند (توتونچیان، ۱۳۸۱: ۱۵).

۲-۱-۲. شرکت تجاری

امام خمینی (ره) در کتاب تحریرالوسیله، انواع گوناگونی را برای شرکت تصویر کرده که یکی از آن‌ها شرکت پیمانی یا تجاری است. وی شرکت تجاری را این‌گونه تعریف کرده است: «دو یا چند نفر هم‌پیمان شده و قرارداد امضا کنند که با سرمایه مشترک بین آنان معامله و تجارت کنند و هر یک به نسبت شرکت در مال، در سود و زیان نیز شریک شوند» (امام خمینی، ۱۴۱۶: ۶۲۴). گفتنی است که غالب اندیشه‌وران و فقیهان در تعریف پیشین از شرکت، اتفاق نظر دارند.

براساس تعاریف پیش‌گفته از شرکت معلوم شد که شرکت تجاری و شرکت تعاونی در موارد ذیل مشترک هستند: ۱. هر دو عقد شرکت هستند؛ ۲. هر دو در اموال متجانس هستند؛ ۳. شریکان در سود و زیان شریک هستند. تقریباً همه فقیهان امامیه در مورد شرکت گفته‌اند که تقسیم سود و زیان شرکت تجاری بین شریکان براساس سهم هر یک از مال مورد شراکت است. ولی در تعاون باید تقسیم سود و زیان براساس میزان خرید اعضا از شرکت باشد (طالب، ۱۳۷۶: ۲۳۴).

در تعاونی‌های مصرف، هر عضوی به نسبت خریدی که از شرکت تعاونی داشته است، در سود و زیان آن شریک می‌شود و گویند تقسیم بر مبنای سهم از سرمایه سبب حاکمیت سرمایه می‌شود. یعنی همان چیزی که در شرکت‌های تجاری و فعالیت‌های بخش خصوصی وجود دارد و فلسفه تشکیل تعاونی‌ها گریز از همین مشکل حاکمیت سرمایه و ارزش‌های سرمایه‌داری بر جامعه بوده است. بنابراین آنچه فقیهان در شرکت تجاری شرط دانسته‌اند، یعنی تقسیم سود و زیان بر مبنای سهم هر یک از شریکان از مال مشترک، اگر سهم همه شرکا مساوی باشد، تقسیم سود و زیان بالسویه خواهد بود و اگر سهم شریکان متفاوت باشد، تقسیم سود و زیان نیز متفاوت می‌شود؛ در حالی که در تعاون در تقسیم سود و زیان مبنای مذکور یعنی سهم هر یک از اعضا از سرمایه اغلب رعایت نمی‌شود و رعایت مبنای دیگر ممکن است باعث شود که با وجود مساوی بودن سهم اعضا از سرمایه مشترک، سهم‌های متفاوتی از سود یا زیان را بپذیرند.

آیا می‌توان به صورت شرط ضمن عقد، به این‌که به توافق همه شریکان شرط شود که تقسیم سود و زیان بر مبنای میزان خرید اعضا از شرکت تعاونی باشد، مشکل را حل کرد. در پاسخ می‌گوییم: در شرکت تجاری که فقیهان مطرح کرده‌اند در مورد این‌که آیا با وجود تساوی سرمایه‌ها می‌توان شرط تفاضل در سود و زیان نمود و بر عکس، دو نظریه وجود دارد:

۱- عده‌ای از فقیهان تقسیم سود و زیان بر مبنای سهم از سرمایه را مقتضای عقد شرکت می‌دانند (مروارید، ۱۴۱۰: ۳۰) در این صورت اگر شریکان ضمن عقد شرط کنند که تقسیم سود و زیان بر مبنای میزان خرید هر یک از اعضا از تعاونی باشد، چون این شرط با مقتضای عقد مخالف است، شرط باطل و غیر لازم‌الاجرا است.

بر این اساس در شرکت تعاونی نیز اگر چه شرط تقسیم سود و زیان بر مبنای غیر از سهم سرمایه‌ها جایز نیست و در صورت وقوع شرط، لازم الاجرا نیست. در صورتی که تراضی همه شریکان حاصل شود، یعنی حین عقد، همه آنان به اختلاف سودها در مقایسه با سهم سرمایه‌ها رضایت دهند، پرداخت سودهای متفاوت جایز است و دریافت‌کننده نیز می‌تواند در همه سود دریافتی تصرف کند؛ اگرچه سود او بیش از سهم سرمایه‌اش باشد.

۲- عدّه‌ای دیگر از فقیهان نیز تقسیم سود بر مبنای سهم از سرمایه را مقتضای عقد شرکت ندانسته و شرط تقسیم سود و زیان بر مبنای غیر از سهم شریکان از سرمایه را در ضمن عقد جایز می‌دانند. مرحوم علامه در قواعد الأحكام در این خصوص می‌گوید: تقسیم سود و زیان بر مبنای سرمایه‌ها است؛ لکن اگر شرط کردند تفاوت در سود و زیان را با فرض تساوی در سرمایه‌ها، جواز چنین شرطی اقرب به حقیقت و صواب است، به شرط این‌که هر دو شریک در شرکت کار یدی نیز انجام دهند یا این‌که نه یکی از آن‌ها کار یدی انجام دهد ولو این‌که شرط سود و زیادی برای او نباشد (مروارید، ۱۴۱۰: ۴۷).

در این صورت در شرکت تعاونی نیز مشکلی نخواهیم داشت؛ یعنی می‌توان ضمن عقد شرط کرد که سود حاصل از فعالیت تعاونی را براساس میزان خرید هر یک از اعضا از تعاونی تقسیم کرد و شرط مذکور صحیح و نافذ است. در مجموع نتیجه این شد که این ویژگی شرکت‌های تعاونی مانع فعالیت آن‌ها نیست؛ اما اگر کسی نظریه تقسیم سود و زیان بر مبنای سهم از سرمایه را در شرکت‌های تعاونی نیز بپذیرد، در این صورت، چگونگی تقسیم سود و زیان به مقتضای عقد بوده، به شرط ضمن عقد نیازی ندارد؛ اگر چه در این صورت، شرکت از ماهیت تعاونی و اصول تعاونی دور خواهد شد. آن‌چه ذکر شد، در مورد شرکت‌های تعاونی مصرف است (طالب، ۱۳۷۶: ۲۳۵).

هیچ‌یک از شرکا مجاز به تصرف در مال مشترک نیستند، مگر این‌که شریک و صاحب و شرکای او، به او اجازه تصرف بدهند... میزان تصرف و نوع آن محدود به همان است که در اذن تعیین شده؛ پس اگر به او اجازه سفر داده شده، به جهت خاص یا اجازه بیع خاص یا خریدن کالای خاصی داده شده، تجاوز از این حد مجاز، جایز نیست. (مروارید، ۱۴۱۰: ۴۷)؛ چنان‌که امام خمینی نیز در تحریرالوسیله همین مطلب را بیان فرموده است (امام خمینی، ۱۴۱۶: ۶۲۶).

از دو بیان پیشین استفاده می‌شود که در شرکت‌های تعاونی نیز اعضای تعاونی می‌توانند در جلسه مجمع عمومی، فرد یا افرادی را برگزیده، جهت اداره امور شرکت تعاونی، به او تصرف در سرمایه مشترک تعاونی را اجازه بدهند. موارد اجازه داده شده باید تعیین شود و اگر مقصود، مطلق تصرف به نفع تعاونی باشد، می‌تواند بدون ذکر موارد خاص و به طور مطلق به او اجازه تصرف در

سرمایه را بدهند. نکته دیگر این که اذن در تصرف منوط به میزان سرمایه فرد و تعداد سهام او نیست؛ یعنی سرمایه فرد هر مقداری باشد با یک رأی (اذن) فردی یا افرادی را اجازه تصرف می‌دهد؛ بنابراین در مجمع عمومی رأی‌گیری می‌شود (به‌نحو هر عضوی یک رأی) و فرد یا افرادی که بیش‌ترین رأی را آوردند، بعد از تأیید مجمع و امضای همه اعضا به مدیریت و اداره شرکت تعاونی انتخاب می‌شوند (مجتهد، ۱۳۸۰: ۴۰).

۲-۲. تعاون در نظریه اقتصاد اسلامی

تعاون دارای آثار متعددی در جامعه اسلامی است که هم مورد تأکید اخلاق دین ما قرار گرفته است و هم مورد تأکید فقه امامیه ما جهت حصول به امنیتی مطلوب در فضای اقتصادی جامعه اسلامی و نقشی که تعاون در اقتصاد جامعه می‌تواند اجرا کند بسیار حائز اهمیت بوده و به‌عنوان مؤلفه‌ای ایمن‌ساز در اقتصاد مردمی نقشی کلیدی دارد و بالتبع در فضای عمومی جامعه و حکومتی نیز ثمره اقتصاد متکی به تعاون در زندگی مردم ملاحظه خواهد شد.

۲-۲-۱. مبانی اخلاقی و فرهنگی تعاونی

یکی از ابزارهای بسیار مهم گسترش تعاونی‌ها در جامعه، کار فرهنگی است؛ یعنی باید بینش و تفکر مردم را درباره این موضوع آماده کرد تا مورد پذیرش قرار گیرد. اگر زمینه‌های فکری و مبانی اخلاقی تعاونی در جامعه گسترش و منش مردم، ویژگی تعاون‌گرایی یابد، در آن صورت، تأسیس و گسترش تعاونی‌ها با اهداف انسانی و عدالت‌خواهانه کار دشواری نخواهد بود. شواهد تاریخ نشان می‌دهد که برنامه فرهنگی پیامبر در زمینه ایجاد بینش تعاون‌گرا بین مردم بسیار موفق بوده است. امروز نیز از اهم امور این است که دولت و همه نهادهای مسئول نظام و همه آحاد مردم که اهمیت مسأله تعاون را درک می‌کنند، با ایجاد و گسترش این روحیه، سرمایه اجتماعی مورد نیاز در این زمینه را پدید آورند و این امری دست‌یافتنی است (توتونچیان، ۱۳۸۱: ۱۳).

۲-۲-۲. جنبه‌های اقتصادی و حقوقی تعاونی‌ها

شرکت تعاونی، سازمان، مؤسسه یا شرکی متشکل از افراد داوطلبی است که دارای نیازهای مشترک و اهداف اقتصادی معین بوده، تأمین نیازهای خود را از طریق تعاونی آسان‌تر می‌داند و سهم و حقوق هر یک از اعضا در شرکت و در اداره آن مساوی است.

می‌توان اوصاف ویژه‌ای را برای تعاونی‌ها به شرح ذیل برشمرد:

- ۱- تعاونی‌ها غیرانتفاعی هستند. به‌معنای آن که مدیران و کارکنان شرکت، آن‌گونه که در شرکت‌های تجاری مرسوم است، سهمی از کل درآمد به‌صورت سودی که نصیب

- کارفرما می‌شود نمی‌برند؛ زیرا اعضای تعاونی‌ها همه خود کارفرما نیز هستند؛ بنابراین سود حاصل شده، قسمتی ذخیره و بقیه بین اعضا تقسیم می‌شود.
- ۲- در شرکت سهامی تجاری، تعداد سهامی که فرد می‌تواند داشته باشد، نامحدود است و سهام‌داران به ازای هر سهم دارای یک رأی در مجمع عمومی هستند؛ در حالی که در شرکت‌های تعاونی، موضوع «هر عضو فقط یک رأی» یک اصل مسلم و بیانگر ماهیت تعاونی است.
- ۳- در شرکت‌های سهامی تجاری، هر عضو براساس سهمی که از سرمایه شرکت دارد، در سود شرکت سهیم می‌شود؛ پس هر که سهم بیش‌تری دارد، سود بیش‌تری نصیب او می‌شود. در حالی که در شرکت‌های تعاونی سود محدود است و براساس ضوابط خاص تعیین شده و پذیرفته شده در اساسنامه، بین همه اعضا تقسیم می‌شود.
- ۴- سرمایه‌هایی را که اعضا به تعاونی می‌آورند، به خود آنان تعلق دارد و حق مالکیتشان معتبر و پابرجا است؛ اما بعد از مخلوط شدن سرمایه‌ها، سرمایه کل، ملک مشاع همه اعضا می‌شود و هرگونه تصرف در اموال شرکت بدون اجازه همه شریکان جایز نیست.
- ۵- ماهیت تعاونی‌ها به گونه‌ای است که هر عضو شرکت هم کارفرماست و هم عضو است و بدین جهت بسیاری از نواقص شرکت‌های غیر تعاونی و آثار سوء حاکمیت بخش خصوصی را ندارد (طالب، ۱۳۷۶: ۲۳۴).

۳. تأثیر تعاون در امنیت اقتصادی

علی‌رغم همه تأکیدات قانونی و راهبردی برای افزایش سهم تعاونی‌ها در اقتصاد ایران به ۲۵٪ مشاهده می‌شود که تعاونی‌ها نتوانسته‌اند به‌خوبی در مسیر هدف خود حرکت کنند. ۱۰٪ از اشتغال دنیا مربوط به بخش تعاون می‌شود. بخشی که در قوی‌ترین اقتصادهای دنیا نقش پررنگی را ایفا می‌کند. اما در ایران با وجود آن‌که در سیاست‌های کلی اصل ۴۴ رسیدن به سهم ۲۵ درصدی تعاون در برنامه پنجم توسعه هدف‌گذاری شد، همچنان سهم این بخش بین ۵ تا ۸٪ برآورد می‌شود.

تعاونی‌های خدماتی با حدود ۱۸ هزار، تعاونی‌های کشاورزی با تعداد تقریبی ۱۵ هزار، تعاونی‌های صنعتی با ۱۱ هزار و تعاونی‌های مسکن با ۱۰ هزار، بیشترین تعاونی‌های ایران را تشکیل می‌دهند. ایران با حدود یکصد هزار تعاونی ثبت شده، اولین کشور جهان در این رتبه‌بندی است و آمریکا با حدود چهل هزار تعاونی ثبت شده در رتبه دوم قرار دارد. با این وجود، سهم بخش تعاون از ایجاد فرصت شغلی یک میلیون و ۸۵۰ هزار فرصت شغلی است؛ یعنی ۹٪ از کل اشتغال

کشور در اختیار بخش تعاون است. درحالی که طبق اسناد بالادستی از جمله سند سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و نیز سند چشم‌انداز بیست ساله کشور، بخش تعاونی باید ۲۵٪ اقتصاد باشد که به معنای سهم ۱۵ درصدی از اشتغال ایران است. بنابراین تعاون به‌عنوان تفکری که داعیه‌دار همیاری و همکاری در جامعه اسلامی است، می‌تواند در تحقق امنیت اقتصادی جامعه کمک نماید و مسیری را برای نیل به اقتصادی امن و مفید برای افراد جامعه ترسیم کند. از این رو مهم‌ترین محورهای تأثیر تعاون در اقتصاد پویا و شکوفا را می‌توان در موارد ذیل نظاره‌گر بود.

۳-۱. ظرفیت‌ها و توانمندی‌های بخش تعاون در ارتقای تولید ملی

یکی از شرایط تحقق امنیت اقتصادی و بهبود فضای کسب‌وکار و مقابله با تحریم بهینه‌سازی، ارتقای کمی و کیفی تولید ملی می‌باشد. شرکت‌های تعاونی می‌توانند تأثیر زیادی بر رشد اقتصادی، فقرزدایی، اشتغال مولد، یکپارچگی اجتماعی، تقویت کارآفرینی و مدیریت، تمرکز سرمایه‌های کوچک در قالب سرمایه‌های متوسط داشته باشند. تعاونی‌ها از نظر فعالیت به سه دسته تولیدی، توزیعی و خدماتی تقسیم شده و این تعاونی‌ها از لحاظ هدف به سه دسته عمده اشتغال‌زایی، تأمین نیاز اعضا و بازرگانی با هدف ارتقای ظرفیت رقابت‌پذیری بنگاه‌های کوچک و متوسط اقتصادی و تأمین نیازهای رقابتی اعضا تقسیم می‌شوند. اقتصاد تعاونی از منظر ایجاد تعادل و توازن میان نیازهای داخلی و خارجی قابل ارزش است. چراکه تعاونی‌ها هم‌زمان با فعالیت مستمر برای تأمین نیازهای تولیدی و خدماتی جوامع بیرونی به تأمین نیازمندی‌های گروه اعضای داخلی نیز توجه دارند و موازنه بین تقاضای مصرف در داخل و خارج از حوزه فعالیت خود را برقرار می‌کنند.

تعاون یکی از الگوهای اقتصادی است که به‌وسیله مردم در بطن مسائل مردم جاری و ساری می‌شود و خود مردم عامل ایجاد و ترویج آن می‌شوند؛ کما اینکه رهبر انقلاب هم فرمودند: «فرهنگ کار جهادی و همکاری و تعاون را مردم بین خودشان، کسانی که می‌توانند، حوزه‌ی نفوذی در بین مردم دارند، ترویج بکنند. خوشبختانه مردم ما آماده‌اند. شما ملاحظه کنید یک سیل می‌آید، یک زلزله می‌آید، مردم خودشان بدون اینکه کسی به آنها بگوید، وارد میدان می‌شوند. این تجربه‌ی ما است، مال امروز هم نیست؛ از قبل از انقلاب هم همین جور بود. از این روحیه استفاده بشود برای ترویج کار جهادی»^۱.

۲-۳. نقش تعاونی‌ها در سرمایه‌گذاری‌های مولد اقتصادی

از مهم‌ترین موانع امنیت اقتصادی کمبود سرمایه است. همین سرمایه کم نیز به دلیل نبود فرهنگ سرمایه‌گذاری، صرف فعالیت‌های غیراقتصادی می‌شود. سرمایه‌گذاری اقتصادی مطلوب از پیش شرط‌های دیگر تحقق حماسه اقتصادی و بهبود فضای کسب و کار می‌باشد. شرکت‌های تعاونی از طریق آموزش اعضا و ایجاد زمینه‌های سالم اقتصادی قادرند در کاهش میزان مصرف جامعه و در نتیجه افزایش پس‌انداز دخالت نموده و این سرمایه‌ها را در جهت سرمایه‌گذاری در تولید هدایت کنند. تعاونی‌ها می‌توانند این وجوه متمرکز شده را در یک صندوق تجمع کرده و با انجام عملیات بانکی موجب به کار افتادن آن در جریان سرمایه‌گذاری گردند. تعاونی‌ها رابطه سالمی بین اعضا و مؤسسات اعتباری و مالی از جمله بانک‌ها ایجاد کرده و نیازمندی‌های تسهیلاتی اعضا را مرتفع می‌سازند. بدیهی است تعاونی‌ها قادرند تضمین مطمئن تری برای مؤسسات وام‌دهنده تأمین کنند.

۳-۳. نقش تعاونی‌ها در ترویج و توسعه کارآفرینی

از ویژگی‌ها و الزامات موفق شدن تشکل‌های تعاونی، خلاق و نوآور بودن آنها است. تشکل تعاونی خلاق و نوآور، تشکلی است که خلاقیت، نوآوری و کارآفرینی خلاق در آن نهادینه شده و محور فعالیت‌های آن بر این اساس باشد. کارآفرینان با ارایه نوآوری‌ها و گسترش روند انتشار فناوری‌ها، می‌توانند ضامن تداوم، پویایی و رقابت‌پذیری نهضت تعاون بوده و بخش تعاون نیز با ظرفیت‌سازی، مهیا نمودن شرایط، امکانات، تسهیلات و ایجاد زمینه‌های قانونی می‌تواند فضای مطمئنی را برای انجام فعالیت‌های کارآفرینان فراهم سازد. بنابراین کارآفرینی و مدیریت کارا در تعاونی‌ها، اولین شرط تداوم فعالیت آن‌ها می‌باشد.

۴-۳. نقش تعاونی‌ها در ایجاد اشتغال مولد و پایدار

حرف و صنایع کوچک که از ارکان اصلی اشتغال در جوامع هستند، به دلیل عدم توان رقابت با صنایع ماشینی و پیشرفته به تدریج موقعیت خود را در بازار اشتغال از دست داده‌اند. این واحدهای کوچک می‌توانند از طریق ایجاد واحدهای بزرگتر در قالب تعاونی‌ها موقعیت خویش را بهبود بخشیده و در حل مشکل اشتغال کشور گام بردارند. در حوزه اقتصادی وظیفه بخش تعاون سازماندهی اشتغال است؛ هدایت افکار عمومی باید به سمت پذیرش جایگاه بخش تعاون در اقتصاد ملی باشد. مدیران اقتصادی جامعه باید در جهت هدایت سرمایه‌های کوچک به بخش تعاون و سازماندهی این سرمایه‌ها تلاش کنند. تعاونی‌ها به عنوان نهادهای اقتصادی و اجتماعی، به ایجاد اشتغال در بسیاری از عرصه‌ها، کمک می‌کنند. هر چند ایجاد اشتغال، هدف اصلی تعاونی‌ها

نیست، اما تعاونی‌ها به منظور تأمین نیازهای اعضای خود تشکیل می‌شوند و اشتغال ایجاد شده، ثمره اهداف اعضا است. از این رو باید گفت که تعاونی‌ها از سه طریق به ایجاد اشتغال کمک می‌کنند:

الف: اشتغال مستقیم: مشاغلی که درون تشکلهای تعاونی و با پرداخت حقوق به صورت مستقیم از طرف تعاونی ایجاد می‌شود.

ب: اشتغال غیرمستقیم: از کسب و کارهایی ناشی می‌شود که مواد اولیه (کالا یا خدمات) برای تعاونی‌ها تأمین می‌کنند.

ج: اشتغال انگیزشی: از محل صرف کردن دستمزدها و درآمدها توسط کارکنان و اعضای تعاونی‌ها در قالب اقتصاد محلی ایجاد می‌شود.

۴. اصول اجرایی نظام اقتصاد تعاونی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب

از آنجایی که اقتصاد تعاونی برای ترفیع جایگاه انسان در برابر اقتصاد سرمایه‌داری است، باید اصولی در فعالیت‌های اقتصادی رعایت شود تا این جایگاه محقق و در فرایند اقتصادی محفوظ بماند. رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، همواره بر اهمیت و ضرورت تقویت بخش تعاونی تأکید کرده‌اند و آن را یکی از ابزارهای کارآمد در راستای تحقق عدالت و مقاوم‌سازی اقتصاد کشور می‌دانند.

اصل نخست: تعاونی؛ نماد مشارکت مردمی در اقتصاد

تمام فعالان اقتصادی با مال مشاع و سرمایه آن برای رسیدن به هدف‌های اقتصادی با هم همکاری و مشارکت می‌کنند. این امر باعث می‌شود تا در دوران رونق اقتصادی، همه فعالان به میزان کوشش خود از سود دوران رونق بهره‌مند شوند و در دوران رکود اقتصادی از کار اخراج نشوند، بلکه با کوشش فراوان و بهره‌مندی کم‌تر، موقعیت اقتصادی خود را حفظ کنند.

یکی از محورهای کلیدی در بیانات رهبر انقلاب، تأکید بر مشارکت مردم در اقتصاد است. ایشان تعاونی‌ها را یکی از بهترین قالب‌ها برای تحقق این مشارکت می‌دانند. در دیدار با کارآفرینان در سال ۱۳۸۹، فرمودند: «یکی از بهترین قالب‌ها برای مشارکت مردم در اقتصاد، شرکت‌های تعاونی‌اند». این نگاه، نشان می‌دهد که توسعه اقتصادی تنها با تکیه بر دولت یا بخش خصوصی کافی نیست، بلکه باید مردم به‌عنوان بازیگران اصلی، در قالب تعاونی‌ها وارد عرصه تولید، توزیع و خدمات شوند.

اصل دوم: اقتصاد تعاونی؛ بستر تحقق عدالت اجتماعی

رهبر انقلاب بر عدالت به عنوان یکی از آرمان‌های اصلی نظام اسلامی تأکید فراوان دارند. ایشان اقتصاد تعاونی را ابزاری برای کاهش فاصله طبقاتی و توزیع عادلانه فرصت‌ها و ثروت‌ها می‌دانند: «اقتصاد تعاونی می‌تواند به توزیع عادلانه‌ی منابع، ثروت و فرصت کمک کند؛ باید آن را جدی گرفت»^۱. بر این اساس، تقویت شرکت‌های تعاونی می‌تواند از شکل‌گیری انحصارهای اقتصادی جلوگیری کرده و به ایجاد فرصت‌های برابر برای همه اقشار جامعه بینجامد.

اصل سوم: لزوم حمایت ساختاری از تعاونی‌ها

اگرچه قانون اساسی و سیاست‌های کلی نظام بر نقش تعاونی‌ها تأکید دارند، اما در عمل موانع زیادی پیش پای این بخش وجود دارد. رهبر انقلاب بارها به ضرورت رفع موانع قانونی و اجرایی اشاره کرده‌اند: «باید موانع قانونی و اداری پیش پای تعاونی‌ها برداشته شود... این بخش می‌تواند موجب اشتغال‌زایی گسترده و پایدار شود»^۲. این سخنان گویای آن است که حمایت از تعاونی‌ها، صرفاً در شعار کافی نیست، بلکه نیازمند اصلاح ساختارهای اداری، تسهیل فرایندهای قانونی و تأمین منابع مالی برای فعالان این بخش است.

اصل چهارم: جایگاه اقتصاد تعاونی در مثلث اقتصادی نظام

رهبر انقلاب بارها بر وجود سه بخش اصلی اقتصاد کشور تأکید کرده‌اند: دولتی، خصوصی و تعاونی. ایشان معتقدند که توسعه اقتصادی زمانی ممکن است که این سه ضلع با هم رشد کنند و مکمل یکدیگر باشند: «اقتصاد کشور باید بر سه پایه استوار باشد: بخش دولتی، بخش خصوصی و بخش تعاونی؛ که متأسفانه بخش تعاونی، آن‌چنان‌که باید، رشد نکرده است»^۳. این سخن نشان‌دهنده کم‌توجهی به بخش تعاونی در سال‌های گذشته و ضرورت بازنگری در سیاست‌های اجرایی کشور در قبال این بخش است.

اصل پنجم: اقتصاد تعاونی و اقتصاد مقاومتی

در چارچوب سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی که از سوی رهبر انقلاب در سال ۱۳۹۲ ابلاغ شد، مردمی‌سازی اقتصاد و مقاوم‌سازی در برابر تهدیدات خارجی نقش محوری دارد. تعاونی‌ها

۱. سخنرانی مورخ ۱۳۸۴/۶/۸

۲. سخنرانی مورخ ۱۳۹۰/۲/۷

۳. سخنرانی مورخ ۱۳۸۹/۶/۱۶

به دلیل ماهیت مشارکتی، محلی و انعطاف پذیر خود، ابزار مهمی برای تحقق این اهداف هستند: «اقتصاد تعاونی می تواند نقش مهمی در مقاوم سازی اقتصاد کشور در برابر تکانه های خارجی ایفا کند». با توسعه تعاونی ها در بخش های کشاورزی، صنعتی، خدماتی و دانش بنیان، می توان به استقلال اقتصادی و تاب آوری در برابر تحریم ها دست یافت.

اصل ششم: تحول در قانون گذاری حمایتی از تعاونی

از دید رهبر معظم انقلاب، تحول در نظام قانون گذاری به نحوی که قوانین مزاحم حذف و قوانین حمایتی بیشتری تصویب شوند، می تواند نقش ارزنده ای در پویایی نقش تعاونی در شکوفایی اقتصادی ایفا کند: «قوانین و دستورالعمل های مزاحم - که این مربوط به مجلس است - باید نسخ بشود، با مقررات تسهیل کننده جایگزین بشود. در برخی از قوانین، این اتفاق افتاده؛ یعنی قوانین را تغییر داده اند به نفع تولید، لکن اجرایی نشده، قوانین خوبی گذاشته شده، بعضی هایش قانون گذاری شده، [لکن] اجرایی نشده، باید اجرایی بشود. مشکلات عمده ی ما در همین زمینه ی بانک و گمرک و مانند این چیزها است؛ اینها بایستی برطرف بشود که مجلس و دولت باید در این زمینه بجد فعالیت کنند»^۱.

۵. رویکرد نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران به تعاون

در خصوص پیشینه تعاونی در نظام حقوقی ایران دو نگاه متفاوت وجود دارد. برخی معتقدند که اگرچه همکاری های سنتی با حاکمیت قواعد و مقررات عرفی در جامعه ما سابقه طولانی دارد ولی تأسیس شرکت های تعاونی رسمی با نظارت و حاکمیت قوانین و مقررات موضوعه، پیشینه زیادی ندارد (شهبازی، ۱۳۹۱: ۱). در مقابل برخی دیگر معتقدند که تعاون در ایران سابقه ای طولانی دارد اما برای اولین بار پس از انقلاب اسلامی به عنوان یکی از بنیان های اساسی در قانون اساسی نفوذ پیدا کرده و به عنوان یک رویکرد حمایتی مطرح شده است. از نظر تدوین کنندگان طرح قانون اساسی، تعاون با همان اصول و ارزش هایی که در دنیا براساس آن پایه ریزی شده، مورد توجه قانون اساسی قرار گرفته و با موازین اسلامی نیز سازگار، بلکه هماهنگ است. تعاون، شیوه ای است برای پایان دادن به تصدی گری دولت و سلطه جویی و استثمار توسط بخش خصوصی که استعداد های نهفته را بیدار نموده و ابزار کار را در اختیار طبقات ضعیف قرار می دهد تا واسطه های غیر ضروری را از تجارت حذف نموده و امورشان را خود به دست گیرند (ساردوئی نسب، ۱۳۸۸: ۱۳۱).

به علاوه تعاون در ایران با تکیه بر اصول عضویت آزاد و داوطلبانه و خودسامانی و کنترل

دمکراتیک به همان اندازه که در برابر سلطه سرمایه بر اقتصاد، رقابتی مسالمت‌آمیز دارد، با دولتی‌شدن خود نیز ناسازگار است. بنابراین زمینه مناسب برای مشارکت مؤسسات تعاونی ایرانی در اتحادیه بین‌المللی تعاون به‌عنوان عضو فراهم است. اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ و ارتقای سهم بخش تعاون به ۲۵ درصد در اقتصاد ملی تا پایان برنامه پنجم، باید با این دغدغه همراه باشد که کنترل دولتی در این بخش افزایش نیابد. ساختارسازی گسترده از طریق پیش‌بینی شرکت‌های تعاونی عام و فراگیر و ایجاد وزارت تعاون و اتاق تعاون و ایجاد بستر برای فعالیت گسترده اتحادیه‌های تعاونی و تشکیل بانک تعاون بیانگر اهتمام جدی به نظریه مبنایی تعاون در قانون اساسی است (ساردوئی‌نسب، ۱۳۸۸: ۱۳۱).

قوانین هر کشور نقش مهمی در بسترهای اقتصادی و اجتماعی آن کشور ایفا می‌کنند. قوانین با وضع بایدها و نبایدها مسیری محدود و مشخص را برای فعالیتهای اقتصادی جامعه ترسیم می‌کنند. در بحث تعاون و تأثیر آن در تحقق امنیت اقتصادی نیز قوانین نقش به‌سزایی دارند که در این بخش به اختصار به آن می‌پردازیم:

اصل ۴۳ و ۴۴ قانون اساسی مهم‌ترین اصل‌هایی است که در قانون اساسی در مورد تعاونی‌ها تصویب شده و در آن به‌طور مشخص، تعاون را یکی از بخش‌های سه‌گانه نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران معرفی می‌کند. طبق این اصل، نظام اقتصاد ایران بر سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی با برنامه‌ریزی منظم و درست استوار است. تعاونی‌ها از بُعد اقتصادی به عدالت، از نظر سیاسی به آزادی و از دیدگاه فرهنگی به ارزش‌های اخلاقی و دینی توجه دارند و بهترین نماد پیوند محکم میان اقتصاد، فرهنگ و سیاست است.

اصل ۴۳ قانون اساسی به‌نوعی پایه بسیاری از مباحث اقتصادی قانون جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.^۱ همچنین اصل ۴۴ قانون اساسی که براساس آن نظام اقتصادی ایران به سه بخش تعاونی،

---

۱. مطابق این اصل: «برای تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه‌کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیازهای انسان در جریان رشد، با حفظ آزادی او، اقتصاد جمهوری اسلامی ایران براساس ضوابط زیر استوار می‌شود: ۱- تأمین نیازهای اساسی: مسکن، خوراک، پوشاک، بهداشت، درمان، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده برای همه. ۲- تأمین شرایط و امکانات کار برای همه به‌منظور رسیدن به اشتغال کامل و قرار دادن وسایل کار در اختیار همه کسانی که قادر به کارند ولی وسایل کار ندارند، در شکل تعاونی، از راه وام بدون بهره یا هر راه مشروع دیگر که نه به تمرکز و تداول ثروت در دست افراد و گروه‌های خاص منتهی شود و نه دولت را به‌صورت یک کارفرمای بزرگ مطلق درآورد. این اقدام باید با رعایت ضرورت‌های حاکم بر برنامه‌ریزی عمومی اقتصاد کشور در هر یک از مراحل رشد صورت گیرد. ۳- تنظیم برنامه اقتصادی کشور به‌صورتی که شکل و محتوا و ساعت کار چنان باشد که هر فرد علاوه بر تلاش شغلی، فرصت و توان کافی برای خودسازی معنوی، سیاسی و اجتماعی و شرکت فعال در رهبری

دولتی و خصوصی تقسیم می‌شود، اهمیت فوق‌العاده‌ای در بسترسازی‌های قانونی و امنیتی جهت نیل به سلامت و صحت اقتصاد جامعه به‌دنبال دارد؛ چراکه این اصل از سویی رفتار دولت را به عنوان ارائه‌دهنده خدمات به جامعه و از سویی دیگر حدود بهره‌مندی از خدمات توسط مردم جامعه را شرح داده است.

«در مورد دستگاه‌های حکومتی، عمده‌ی توصیه‌های ما اینها است: اولین مطلبی که من اصرار دارم که دستگاه‌های حکومتی بجد دنبالش باشند، مسئله‌ی بهبود فضای کسب و کار است؛ همه‌ی این چیزهایی که این آقایان گفتند ناشی از عدم بهبود فضای کسب و کار است؛ قوانین مزاحم، مقررات مزاحم، عملکرد احیاناً غلط، نه از روی غرض‌ورزی که یک جاهایی هم ممکن است از روی غرض‌ورزی باشد. باید محیط مساعد تولید را در کشور به وجود بیاورند؛ یعنی محیط مساعدی به نفع حرکت تولیدی و جهت‌گیری تولید، در مقابل جهت‌گیری واردات و تکیه‌ی به خارج. ما متأسفانه یک میراث بسیار تلخ و شومی از رژیم طاغوت داریم؛ آنجا اساس اقتصاد، اساس تحرکات اقتصادی و تجاری و مانند اینها مبتنی بود بر تکیه‌ی به واردات؛ این منتفی نشده، انقلاب خیلی از بنیانهای غلط را عوض کرد، [اما] این را نتوانسته متأسفانه بدرستی عوض کند؛ باید جدیت بشود در این قضیه»^۱.

در تبیین بخش دولتی می‌توان به کلیه صنایع بزرگ، صنایع مادر، بازرگانی خارجی، معادن بزرگ، بانک‌داری، بیمه، تأمین نیرو، سدها و شبکه‌های بزرگ آبرسانی، رادیو و تلویزیون، پست و تلگراف و تلفن، هواپیمایی، کشتیرانی، راه و راه‌آهن و مانند اینها اشاره کرد که تحت عنوان مالکیت عمومی و در اختیار دولت است. برنامه‌ریزی جهت عرضه این امکانات و برقراری عدالت در توزیع و دسترسی به این موارد مهم و حیاتی توسط دولت جمهوری اسلامی ایران تأثیر بسیار زیادی بر روی آرامش روانی و فعلی مردم خواهد داشت و از سویی با عرضه مناسب و دقیق امکان بهره‌مندی سالم را برای مردم فراهم می‌کند و از سویی با چنین تخصیصی می‌تواند در صورت

کشور و افزایش مهارت و ابتکار داشته باشد. ۴- رعایت آزادی انتخاب شغل، و عدم اجبار افراد به کاری معین و جلوگیری از بهره‌کشی از کار دیگری. ۵- منع اضرار به غیر و انحصار و احتکار و ربا و دیگر معاملات باطل و حرام. ۶- منع اسراف و تبذیر در همه شئون مربوط به اقتصاد، اعم از مصرف، سرمایه‌گذاری، تولید، توزیع و خدمات. ۷- استفاده از علوم و فنون و تربیت افراد ماهر به نسبت احتیاج برای توسعه و پیشرفت اقتصاد کشور. ۸- جلوگیری از سلطه اقتصادی بیگانه بر اقتصاد کشور. ۹- تأکید بر افزایش تولیدات کشاورزی، دامی و صنعتی که نیازهای عمومی را تأمین کند و کشور را به مرحله خودکفایی برساند و از وابستگی برهاند».

تعدی مصرف کنندگان یا افراد سودجو با آنان برخورد قهرآمیز و سلبی به انحاء مختلف اعم از محرومیت و اقدام قضائی داشته باشد.

بخش تعاونی نیز به موارد شرکت‌ها و مؤسسات تعاونی تولید و توزیع ناظر است که در شهر و روستا و مناطق گوناگون بر طبق ضوابط اسلامی و قانونی تشکیل می‌شود. بخش خصوصی شامل آن قسمت از کشاورزی، دام‌داری، صنعت، تجارت و خدمات می‌شود که این فعالیت‌ها در واقع مکمل فعالیت‌های اقتصادی دولتی و تعاونی می‌تواند باشد. مالکیت در این سه بخش تا جایی که با چهارچوب اصول دیگر این فصل و مفاد آن منطبق باشد و به عبارت دیگر از محدوده قوانین اسلام تجاوز نکند و موجب رشد و توسعه اقتصادی کشور گردد و مایه زیان جامعه نشود مورد حمایت قانونی جمهوری اسلامی است.

بخش تعاون در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران جایگاه رفیع و ارزشمندی دارد. قانون-گذار، بخش تعاون را یکی از روش‌های مهم رسیدن به مرحله رشد اقتصادی قرار داده و راه رسیدن به اشتغال کامل و توزیع عادلانه امکانات و وسایل کار و تولید را گسترش بخش تعاونی معرفی کرده است.

با وجود این به عقیده برخی از حقوق‌دانان، با توجه به اشکالات ساختاری و حقوقی مطرح شده با نگره داشتن شرکت‌های تعاونی، بخش تعاونی و بقیه محتویات آن شامل وزارت تعاون، اتاق‌های تعاون، اتحادیه‌های تعاونی، صندوق تعاون و بانک توسعه تعاون و همچنین کلیه اولویت‌های در نظر گرفته شده برای تعاونی‌ها باید حذف شوند و قانون اساسی، قانون بخش تعاونی، و قانون سیاست‌های اصل ۴۴ باید به نحو مناسب اصلاح گردند (قلی‌زاده، ۱۳۹۳: ۴۴).

۱-۵. گونه‌های شرکت‌های تعاونی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران

در راستای طبقه‌بندی شرکت‌های تعاونی دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد (Lupulescu, 2014: 234). با این حال در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران شرکت‌های تعاونی را می‌توان بر پایه دو معیار نوع عضویت و نوع فعالیت دسته‌بندی نمود که هر یک از آن‌ها نیز گونه‌هایی را در برمی‌گیرد که در این قسمت بیان می‌گردند.

۱-۵-۱. گونه‌های شرکت تعاونی از جهت نوع عضویت

اولین شرکت تعاونی در راستای این نهضت با نام «جامعه پیشروان راجدیل» در ۱۸۴۴ میلادی در شهر راجدیل انگلستان تشکیل شد که خیلی زود از میان رفت. با تشکیل اتحادیه بین‌المللی تعاون در ۱۸۹۵م که با حضور نمایندگان کشورهای مختلف در لندن صورت گرفت و تصویب اساسنامه این اتحادیه، «تعاون»، حمایت بین‌المللی یافت. اتحادیه بین‌المللی تعاون در

سال ۱۹۶۶ میلادی کنگره‌ای در وین تشکیل داد و اصول عمده تعاون را در قالب چهار اصل تدوین کرد. در ایران نیز با استناد به موادی از قانون تجارت مصوب سال‌های ۱۳۰۳ و ۱۳۱۳ هجری شمسی، مفهوم تعاون به معنای جدید آن، با به رسمیت شناختن تعاونی‌های تولید و مصرف، به ظهور رسید. در سال ۱۳۱۴ نیز نخستین شرکت تعاونی ایران در منطقه داوودآباد گرمسار تشکیل شد (عرفانی، ۱۳۸۱: ۲۳۰). شرکت‌های تعاونی در جمهوری اسلامی ایران به دو قسم عام و خاص تقسیم می‌شوند.

۵-۱-۱. شرکت تعاونی عام

به موجب بند (۹) ماده ۱ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی مصوب ۱۳۸۶/۱۱/۸ «شرکت تعاونی سهامی عام، نوعی شرکت سهامی عام است که با رعایت قانون تجارت و محدودیت‌های مذکور در این قانون تشکیل شده باشد». با توجه به تصریح این تعریف، نوع شرکت تعاونی سهامی عام بدون تردید شرکت سهامی عام است؛ ولی ماهیت حقوقی آن، دوگانه و ترکیبی از شرکت سهامی عام و شرکت تعاونی متعارف می‌باشد. مطابق بند (۸) ماده ۱ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی مصوب ۱۳۸۶، شرکت تعاونی متعارف «شخص حقوقی است که با رعایت قانون بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۰ مجلس شورای اسلامی و موادی از قانون شرکت‌های تعاونی مصوب ۱۳۵۰ که نسخ نشده است و اصلاحات بعدی آنها تشکیل شده باشد».

در حقیقت شرکت تعاونی سهامی عام، شرکت سهامی عامی است که از مزایای مقرر برای شرکت تعاونی متعارف هم بهره‌مند؛ ولی مشمول نظارت‌های مقرر برای شرکت تعاونی سهامی عام نیز می‌شود. شرکت تعاونی سهامی عام از یک طرف از ابداعات قانون‌گذار ایران است و از نظر حقوق تطبیقی فاقد هر نوع سابقه در سایر کشورها و نظام‌های حقوقی است و از طرف دیگر ماهیت حقوقی این نوع شرکت دوگانه و ترکیبی از شرکت سهامی عام و شرکت تعاونی متعارف می‌نماید (فرحناکیان، ۱۴۰۱: ۳۲۱).

نوع شرکت تعاونی سهامی عام بدون تردید شرکت سهامی عام می‌باشد؛ ولی ماهیت حقوقی آن، دوگانه و ترکیبی از شرکت سهامی عام و شرکت تعاونی متعارف می‌نماید. در حقیقت شرکت تعاونی سهامی عام، شرکت سهامی عامی است که از مزایای مقرر برای شرکت تعاونی متعارف هم بهره‌مند؛ ولی مشمول نظارت‌های مقرر برای شرکت تعاونی سهامی عام نیز می‌شود.

۲-۱-۵. شرکت تعاونی خاص

شرکتی است که عضویت در آن برای گروهی خاص مانند کارگران، دانشجویان، کشاورزان، زنان، پزشکان، وکلای دادگستری، اعضای هر صنف و مشاغل خاص و نظایر اینها با رعایت شرایط آزاد تعیین می‌شود. شرکت تعاونی خاص شرکتی است که عضویت آن منحصرأ برای گروهی خاص، از قبیل کارگران، کارمندان، دانشجویان و نظایر آنها آزاد باشد و مؤسسات یا شرکت برای تأمین سرمایه اولیه یا افزایش سرمایه باید سهام را به افراد گروه خاصی که عضویت آنها آزاد است، عرضه کنند. حداقل سرمایه برای تشکیل شرکت‌های تعاونی خاص ۱۰ میلیون ریال می‌باشد. لازم به ذکر است که هر تعاونی وقتی تشکیل و ثبت می‌شود که حداقل یک‌سوم سرمایه آن تأدیه شود و چنانچه نقدی و جنسی باشد، تقویم و تسلیم شده باشند. شرکت تعاونی با بیش از ۵۰۰ عضو «تعاونی بزرگ» محسوب می‌شود.

به موجب قانون، هیأت مدیره مرکب از حداقل ۳ نفر و حداکثر ۷ نفر عضو اصلی و تا یک‌سوم اعضای اصلی، عضو علی‌البدل خواهد بود. به‌طور کلی، حداقل تعداد اعضا در زمان ثبت و دوران فعالیت در شرکت‌های تعاونی مصرف ۲۵۰ عضو و در انواع شرکت‌های تعاونی عام، از ۵۰۰ نفر و در انواع اتحادیه‌های تعاونی و سایر شرکت‌های تعاونی از هفت عضو نباید کم‌تر باشد. طبق ماده ۸ قانون بخش تعاونی عضو در شرکت‌های تعاونی، شخصی است حقیقی یا حقوقی غیردولتی. حداکثر میزان سهام نباید از ۱۵٪ سرمایه شرکت تعاونی تجاوز کند.

۲-۱-۵. گونه‌های شرکت تعاونی از جهت نوع فعالیت

شرکت‌های تعاونی کارکنان دستگاه‌های دولتی به‌عنوان یکی از مصادیق شرکت‌های تعاونی توزیعی، گرچه در عمل در بسیاری از دستگاه‌های دولتی در سه گونه تعاونی‌های مسکن، مصرف و اعتبار، ایجاد شده و در حال فعالیت هستند، اما در مورد تعریف شرکت‌های مذکور، شرایط ایجاد، فعالیت، تسهیلات قانونی، محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های حاکم بر آنها، ابهامات متعددی در نظام حقوقی فعلی وجود دارد که بررسی موضوع فوق را ضروری می‌نماید. شایان ذکر است تاکنون قانون خاصی برای ساماندهی شرکت‌های تعاونی کارکنان دولت به تصویب نرسیده است. البته با توجه به عموماً حاکم بر شرکت‌های تعاونی در قوانین متعدد و نیز برخی مصوبات هیئت‌وزیران، نباید قائل به خلأ کامل حقوقی در این زمینه شد (تنگستانی و مرادی برلیان، ۱۴۰۳: ۶۵). گونه‌های شرکت تعاونی از جهت نوع فعالیت را می‌توان به دو دسته شرکت تعاونی تولیدی و تعاونی توزیعی دسته‌بندی نمود.

۱-۲-۱-۵. شرکت تعاونی تولیدی

شرکتی است که به منظور اشتغال در امور مربوط به کشاورزی، دامداری، دامپروری، پرورش و صید ماهی، شیلات، صنعت، معدن، عمران شهری، روستایی، عشایری و نظایر این‌ها فعالیت می‌نماید و مجموعاً یک واحد تولیدی را در آن اداره می‌نمایند.

۱-۲-۱-۵. شرکت تعاونی توزیعی

شرکتی است که در امور مربوط به تهیه و توزیع کالا، مسکن، خدمات و سایر نیازمندی‌های اعضا فعالیت می‌نماید. آن دسته از شرکت‌های تعاونی که فعالیت آنان تماماً تولیدی و توزیعی باشد را شرکت تعاونی تولیدی و توزیعی نامند. بنابراین یکی از مهم‌ترین تأثیری که تعاون می‌تواند در اقتصاد جامعه اسلامی داشته باشد ارائه مدلی خاص جهت نوع فعالیت است و آن نگاه همکاری به نفع خود و افراد جامعه جهت نیل به مطلوب برای جامعه است، نه تنها خود. تعاون نگاهی فردگرا یا به‌نوعی تک‌گرا به اقتصاد ندارد بلکه با نگاهی کلان و در سطح گسترده فعالیت اقتصادی را برای فرد جامعه تعریف و تبیین می‌کند و این مهم‌ترین نکته متمایز آن در انواع نگاه‌های موجود به مقوله‌های اقتصادی است.

۲-۵. نقش راهبردی دولت در تحقق اقتصاد تعاونی

آنچه در مسئله تعاون و اقتصاد تعاونی حائز اهمیت بالایی است، نقش راهبردی دولت و حمایت آن از این الگوی اقتصادی جهت نیل به تحقق امنیت اقتصادی است. دولت با حمایت از قوانین ناظر بر تعاون، بسط محیط‌های فعالیت تعاونی، فراهم نمودن زیرساخت‌های مساعد جهت نیل به اقتصاد مبتنی تعاون و حمایت از تولیدات و خدمات تعاونی‌ها نقش به‌سزایی در بسط تعاون و اقتصاد مبتنی بر تعاون در جامعه اسلامی دارد و این مهم زمینه‌سازی برای اجرای سیاست‌های راهبردی حکومت جهت تحقق امنیت اقتصادی در جامعه را به‌دنبال خواهد داشت.

در عین توجه به حمایت و نقش دولت از تعاونی‌ها باید به این نکته نیز توجه داشت تا زمانی که تعاونی‌ها به دولت متکی باشند، بروکراسی دولتی سرنوشت اقتصاد تعاونی را در چنگ خود می‌گیرد و آن را به آسانی رها نمی‌کند. در چنین وضعی، بیشتر بروکراسی اشاعه پیدا می‌کند، تا ترویج اقتصاد تعاون و این موضوع نه تنها به رشد اقتصاد تعاونی متکی به فعالیت‌های مردم کمی نمی‌کند بلکه اقتصاد را مجدداً به دولت متصل می‌نماید و مسیر تحقق امنیت اقتصادی را مختل نیز می‌نماید. در واقع، بدون مداخله مردم در امور تعاونی، بدون مسئولیت آنان در برابر عملیات سرنوشت مؤسسات تعاونی، اقتصاد تعاونی حقیقی را نمی‌توان پایه‌ریزی کرد و توفیق واقعی نمی‌توان به دست آورد.

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از تعاونی‌ها حمایت اصولی به عمل آمده و اصل‌های ۴۳ و ۴۴ قانون اساسی، خطوط کلی این حمایت را ترسیم کرده است. بنابراین چنانچه خواستار موفقیت یک تعاونی باشیم، اولاً تأسیس و راه‌اندازی آن حتی‌الامکان باید به صورت خودجوش و از پایین به بالا صورت گیرد و چنانچه در این حالت، یعنی در ابتدای تأسیس تعاونی مذکور از حمایت‌های دولتی بهره‌مند شود، قوام و قوت بیشتری پیدا می‌کند. اما چنانچه این کمک‌ها و حمایت‌ها در درازمدت کاسته نشده و نهایتاً قطع نشود، موجبات وابستگی بیشتر تعاونی به دولت و عدم درک فلسفه و مفهوم تعاون و تعاونی را در اعضا ایجاد خواهد کرد که نهایتاً به عدم موفقیت تعاونی می‌انجامد.

آنچه به عنوان موارد کلیدی که در حمایت از تعاونی‌ها توسط دولت باید به آن توجه شود عبارت است از: حمایت از قوانین مربوط به حوزه تعاون؛ انتخاب مدیران فعال و سخت‌کوش در عرصه وزارت تعاون؛ هم‌راستا کردن ارگان‌های مختلف دولتی با تعاونی‌ها جهت افزایش بازدهی آن‌ها؛ تخصیص اعتبارات ارزی به نهادهای تعاونی و جذب نیروهای متخصص در وزارت رفاه، تعاون و تأمین اجتماعی به منظور طراحی الگوهای تعاونی.

۳-۵. تحلیل قانون بخش تعاونی در پرتو نظریات رهبر معظم انقلاب

قانون بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۷۰) نکات مهمی را در این عرصه پیش‌بینی کرده که برای نمونه می‌توان به کمک به تحقق عدالت اجتماعی و ایجاد اشتغال (ماده ۱)، اصول تشکیل تعاونی‌ها براساس مشارکت، همکاری، عدالت اجتماعی و برابری (مواد ۲ و ۳)، انواع تعاونی‌ها (تولید، توزیع، خدمات) (مواد ۸ و ۹)، نحوه اداره، وظایف مجمع عمومی، هیأت مدیره، بازرس (مواد ۲۵ به بعد) و معافیت‌های مالیاتی تعاونی‌ها (ماده ۶۶) پرداخته است. از این رو در پرتو نظریات رهبر معظم انقلاب و با تحلیل قانون مزبور، می‌توان تطبیق میان این دو گفتمان را در پنج معیار مختلف در جدول ذیل نظاره‌گر بود.

موضوع	قانون	دیدگاه مقام معظم رهبری
هدف	تحقق عدالت و مشارکت اقتصادی	عدالت اجتماعی، توزیع ثروت، عدالت در فرصت‌ها
مدیریت	مجمع عمومی، انتخاب هیئت مدیره	تأکید بر خودگردانی، نظارت مردمی
حمایت مالی	معافیت‌های مالیاتی و کمک‌های دولتی	حمایت مشروط، جلوگیری از وابستگی
نقش اجتماعی	اشتغال‌زایی، رفع نیاز عمومی	توانمندسازی محرومان، تقویت بنیان خانواده
سیاست‌گذاری کلان	تبعیت از قوانین مصوب و نظارت وزارت تعاون	تاکید بر اصلاح ساختارهای ناکارآمد، استقلال عملیاتی

از این رو در پرتو بیانات مقام معظم رهبری در ادوار مختلف، می‌توان چالش‌ها و راه‌کارهای حل مشکلات حوزه تعاون را شناسایی کرد. از جمله چالش‌ها می‌توان به ضعف در مدیریت تعاونی‌ها (فقدان آموزش و مهارت)، وابستگی به حمایت‌های دولتی، بی‌اعتمادی عمومی به برخی تعاونی‌های ناصالح و کم‌توجهی بانک‌ها و سیستم مالی به تأمین مالی تعاونی‌ها اشاره کرد. همچنین در حوزه راه‌کارها می‌توان به ارتقای شفافیت و نظارت در تعاونی‌ها، افزایش مشارکت مردمی و آموزش اقتصادی به اعضا، جهش تولید از مسیر تعاونی‌های تولیدی و حمایت هوشمند و هدفمند دولت نه به صورت یارانه، بلکه تسهیل‌گر اشاره کرد.

نتیجه‌گیری

تعاون موضوعی است که در آموزه‌های دینی ما و باورهای شیعه جعفری بر آن تأکید و تأکید فراوان صورت گرفته است و آن را یکی از راهکارهای دینی جهت بسط اقتصادی امن و سالم در جامعه اسلامی می‌توان معرفی و عرضه نمود. مقوله‌ای مهم که مردم را در هرگونه فعالیت اقتصادی جامعه در اولویت قرار می‌دهد و همواره مردم را بازیگر اصلی سریال اقتصادی جامعه در همه قسمت‌ها اعم از تولید، فروش، توزیع، عرضه و طراحی معرفی می‌کند. تعاون هرچند که یکی از راهکارهای افزایش مشارکت مردم در نظام اقتصادی خودشان است لکن یکی از ریل‌های امنیت بخشی به اقتصاد جامعه است؛ چراکه در این متد اقتصادی نه تنها آسیب‌های امورات اقتصادی مانند انحصار و سوءاستفاده در فعالیت‌هایی مانند تولید و عرضه کاهش می‌یابد بلکه به دلیل نقش مهم و مفید مردم در این چرخه مهم اقتصادی، نفسی نو و گرم بر پیکره اقتصاد مردمی جامعه با روش تعاونی دمیده می‌شود و مردم با تکیه بر آموزه‌های دینی که تعاون را تأیید می‌نماید و با دقت و توجه به قوانین جمهوری اسلامی ایران که اقتصاد تعاون‌محور را تبلیغ و تسهیل می‌نماید فعالیت‌های خود را در این بستر ارائه می‌دهند و خدمات مطلوب و منظور خود را از این روش فراگیر ملی دریافت می‌کنند و این یکی از راهکارهای بسیار مهم و مفید در جهت تحقق امنیت اقتصادی جامعه است.

موضوع توجه به اقتصاد مبتنی بر تعاون یکی از مدلی می‌باشد که می‌تواند کشور را به سمت تحقق عدالت اجتماعی و توسعه همه جانبه سوق داده و در جهت تحقق امنیت اقتصادی به جلو هدایت کند. رشد اقتصادی، فقرزدایی، اشتغال مولد، یکپارچگی اجتماعی، تقویت کارآفرینی و مدیریت، تمرکز سرمایه‌های کوچک در قالب سرمایه‌های متوسط و کلان از اهداف مهم تشکیل شرکت‌های تعاونی در کشور است. تعاونی‌ها از لحاظ اقتصادی به عنوان یکی از جدی‌ترین

راه‌های توسعه پایدار در برنامه‌های توسعه کشور قرار دارند. نقش تعاونی‌ها در اقتصاد خرد و متوسط در صورتی که نگاه ویژه‌ای به تقویت و افزایش در آنها صورت پذیرد افزایش خواهد یافت و آمادگی ورود و حضور در عرصه فعالیت‌های اقتصادی کلان برای آنها فراهم خواهد شد. لذا یکی از عوامل مؤثر در تحقق امنیت اقتصادی و بهبود فضای کسب و کار در کشور تعاونی‌ها می‌باشد.

تعاون وسیله‌ای مؤثر برای نیل به اهداف کلانی است که تحقق امنیت اقتصادی را تسهیل می‌کند مانند: (ایجاد و تأمین شرایط و امکانات کاربردی به منظور رسیدن به اشتغال کامل، پیشگیری از تمرکز و تداول ثروت در دست افراد و گروه‌های خاص برای تحقق عدالت اجتماع، پیشگیری از انحصار، احتکار، تورم و اضرار به غیر، تحکیم مشارکت و تعاون عمومی بین همه مردم، قرار دادن وسایل کار در اختیار کسانی که قادر به کارند).

علاوه بر مواردی که بیان شد تعاونی‌ها یکی از راهکارهایی است که موارد مطرح شده در اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را نیز جامعه عمل می‌پوشاند و بسیاری از راه‌های تحقق امنیت اقتصادی ذیل این اصل با اجرای صحیح تعاون در جامعه عملی خواهد شد مواردی مانند (توسعه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و سایر حمایت‌های لازم به منظور افزایش کارآمدی، تعاونی‌ها به عنوان یکی از ارکان نظام اقتصادی ایران نقش مهمی در تحقق امنیت اقتصادی و بهبود فضای کسب و کار دارند، تحقق عدالت اجتماعی با فراهم آوردن زمینه‌های رشد و توسعه بخش تعاونی همراه با عزم و اراده ملی، مبارزه با گرانی و توزیع نامناسب کالا و محصولات، ایجاد اشتغال در زمینه‌های متعدد با سرمایه‌های متناسب با نوع تولید، جلوگیری از خروج منابع عظیم مالی از کشور، به وجود آمدن بازار پررونق برای صنایع مادر و بالا دستی).

دیدگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی درباره اقتصاد تعاونی، نگاهی راهبردی و عمیق است که از اصول اساسی نظام اسلامی همچون عدالت، مشارکت مردمی، خودکفایی و اقتصاد مقاومتی نشأت می‌گیرد. ایشان تعاونی‌ها را مکمل و تقویت‌کننده اقتصاد ملی می‌دانند و بر ضرورت حمایت همه‌جانبه از این بخش تأکید دارند. برای تحقق این اهداف، لازم است که سیاست‌گذاران، مسئولان اجرایی و نخبگان اقتصادی، بیش از پیش به ظرفیت‌های بخش تعاونی توجه کنند و آن را به جایگاه شایسته‌اش در اقتصاد ملی برسانند.

در این راستا می‌توان مجموعه‌ای از راهکارهای عملی و راهبردی برای تقویت نقش اقتصاد تعاونی در تحقق امنیت اقتصادی، مبتنی بر سیاست‌های کلان رهبری به‌ویژه سیاست‌های اقتصاد

مقاومتی ارائه داد که در سه سطح سیاست‌گذاری کلان، نهادسازی و حمایت‌های عملیاتی دسته‌بندی می‌شوند:

نخست: راهکارهای سیاست‌گذاری کلان؛ شامل:

۱- نهادینه‌سازی گفتمان اقتصاد تعاونی در سیاست‌های توسعه‌ای کشور در قالب تأکید بر جایگاه اقتصاد تعاونی در اسناد بالادستی (مانند برنامه توسعه کشور و سند چشم‌انداز) با الهام از تأکیدات مقام معظم رهبری بر مردمی‌سازی اقتصاد و عدالت‌محوری؛ ۲- بازتعریف نقش تعاونی‌ها در تحقق بندهای کلیدی سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به‌ویژه در حوزه‌هایی چون مردمی‌سازی، عدالت اقتصادی، درون‌زایی و کاهش وابستگی به خارج؛ ۳- استفاده از ظرفیت تعاونی‌ها در تحقق عدالت منطقه‌ای و جلوگیری از تمرکز اقتصادی با توجه به تأکید رهبری بر توسعه متوازن و عدالت‌محور در مناطق محروم.

دوم: راهکارهای نهادی و ساختاری؛ شامل:

۱- ایجاد نهاد پشتیبان و مستقل برای تعاونی‌ها با اختیارات سیاست‌گذاری و اجرایی با وظیفه هماهنگی بین بخش‌های دولتی و مردمی در توسعه تعاونی‌ها؛ ۲- توانمندسازی منابع انسانی و مدیریتی تعاونی‌ها از طریق آموزش‌های تخصصی، توسعه مهارت‌های مدیریتی و تربیت نیروهای متعهد و انقلابی با فهم درست از اقتصاد اسلامی و عدالت‌محور؛ ۳- گسترش شفافیت و اعتماد عمومی به تعاونی‌ها از طریق استقرار سازوکارهای نظارتی مردمی، شفاف‌سازی مالی، و انتشار گزارش‌های عملکرد.

سوم: راهکارهای حمایتی و اجرایی؛ شامل:

۱- اعطای تسهیلات هدفمند و آسان به تعاونی‌ها در بخش‌های راهبردی اقتصاد مقاومتی مانند کشاورزی، صنایع تبدیلی، انرژی‌های تجدیدپذیر، فناوری بومی و صادرات غیرنفتی؛ ۲- تشویق شکل‌گیری تعاونی‌های تولیدی و توزیعی در زنجیره‌های ارزش ملی برای کاهش واسطه‌گری، افزایش اشتغال و کاهش قیمت تمام‌شده کالاها؛ ۳- اولویت‌دهی به تعاونی‌ها در پروژه‌های دولتی و خریدهای عمومی در قالب سیاست‌های تفضیلی خرید از داخل و حمایت از تولید ملی؛ ۴- ترویج فرهنگ تعاون در رسانه ملی و نظام آموزشی کشور با هدف بازسازی تصویر ذهنی جامعه نسبت به تعاونی‌ها به‌عنوان نهادهایی کارآمد، شفاف و مردمی.

کتابنامه

قرآن کریم

- ابوسعید، احمد بن سلمان (۱۳۵۸). *مقدمه‌ای بر فرهنگ وقف*. ایران، تهران: سازمان اوقاف.
- افشار، ایرج (۱۳۷۴). *یادگارهای یزد*. ایران، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- امام خمینی، روح‌الله (۱۴۱۶). *تحریرالوسیله*. ایران، قم: مؤسسه النشرالاسلامی.
- پيله‌ور، علی‌اصغر (۱۳۵۰). *تعاون و عدالت‌گستری در فضای شهری*، *مجله تعاون*، ۱۱۶.
- تنگستانی، محمداقاسم؛ مرادی برلیان، مهدی (۱۴۰۳). *نظام حقوقی حاکم بر ایجاد، فعالیت و انحلال شرکت‌های تعاونی کارکنان دولت در ایران؛ چالش‌ها و راهکارها*. *فصلنامه حقوق اداری*، ۱۱ (۳۷).
- توتونچیان، ایرج (۱۳۸۱). *تعاون از دیدگاه اسلام و مبانی نظری آن*. *مجله تعاون*، ۱۳۷.
- ساردوئی‌نسب، محمد (۱۳۸۸). *نگرشی بر مبانی نظری حقوق تعاون در ایران (به مناسبت اعلام سال ۲۰۱۲ به عنوان «سال تعاونی‌ها» از سوی سازمان ملل)*. *مطالعات حقوق خصوصی*، ۶ (۱۵).
- شهبازی، لاله (۱۳۹۱). *بررسی مبانی حقوقی شکل‌گیری شرکت‌های تعاونی در ایران (با تاکید بر شرکت‌های تعاونی سهامی عام)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- طالب، مهدی (۱۳۷۶). *اصول و اندیشه‌های تعاونی*. ایران، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- طوسی، ابوجعفر محمدبن حسن (۱۳۶۵). *تهذیب الأحکام*. تصحیح سیدحسن موسوی خراسان، ایران، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- عرفانی، محمود (۱۳۸۱). *حقوق تجارت*. ایران، تهران: انتشارات جنگل.
- فرحناکیان، فرشید (۱۴۰۱). *قانون تجارت در نظم کنونی*. ایران، تهران: نشر میزان.
- قلی‌زاده، احد (۱۳۹۳). *تحلیلی بر حقوق بخش تعاونی: بخش تعاونی؛ خیال، نه واقعیت*. *مطالعات حقوق خصوصی*، ۴۴ (۳).
- کرمی، محمدمهدی؛ پورمند، محمد (۱۳۹۱). *مبانی فقهی اقتصاد اسلامی*. ایران، تهران: انتشارات سمت.
- لاسلو، والکو (۱۳۴۸). *تعاون در دوران کنونی*. ایران، تهران: وزارت تعاون و امور روستاها، سازمان مرکزی تعاون کشور.
- لیثی واسطی، علی‌بن محمد (۱۳۷۶). *عیون الحکم و المواعظ*، تحقیق از حسین حسینی بیرجندی، ایران، قم: مؤسسه علمی و فرهنگی دارالحدیث.

- مجتهد، داوود (۱۳۸۰). تعاون در ایران. *مجله تعاون*، ۱۱۹.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۰). *منتخب میزان الحکمه*. ایران، قم: انتشارات دارالحدیث.
- مروارید، علی اصغر (۱۴۱۰). *سلسله الینایع الفقهیه*. لبنان، بیروت: الدارالاسلامیه.
- نهج البلاغه (۱۳۷۹). ترجمه محمد دشتی، ایران، قم: انتشارات مشهور.
- Lupulescu, Ana Maria (2014), Particularities Concerning the Cooperative Companies *Perspectives of Business Law Journal*, Vol. 3.